
APIE LIETUVIŲ PAVARDES KITAKALBIUOSE ŠALTINIUOSE

Zigmas Zinkevičius

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

1999 09 27 teko dalyvauti Bezdonių mokyklos 95 metų jubiliejaus minėjime. Ta proga susipažinau su šios mokyklos pirmųjų mokinių 1911 m. sąrašu, esančiu Vilniaus švietimo apygardos byloje Nr. 31677 (Lietuvos valstybės istorijos archyve, f. 567, ap. 11, b. 401). Jame surašyti 64 mokiniai, turintys 38 pavardes. Tautybė nenurodyta. Įrašyta tik kalba, kuria mokinys šneka šeimoje, ir jo tikyba. Šeimos kalbos yra tokios: lietuvių, latvių ir žydų po vieną mokinį, gudų (baltarusių) – keturi mokiniai, rusų – aštuoni, visų kitų mokinių šeimos kalba nurodyta lenkų. Pažymėtina, kad šeimos kalba dažnu atveju kertasi su pavardės kilmė. Antai vienintelis iš lietuviškai kalbančios šeimos mokinys užrašytas *Устинъ Шульскій*, o tarp lenkiškai kalbančių randame *Адольфъ Первенисъ* (plg. liet. *Pervenis*), *Эмилия Горбуль* (*Garbulis*), *Иванъ Нагелло* (*Nagelė*) ir kt. su neabejotinai lietuviškos kilmės pavardėmis, tik rusiškai užrašytais. Didesnis ryšys tarp šeimos kalbos ir tikybos: latviškai kalbančios šeimos mokinys yra liuteronas, žydiškai kalbančios šeimos mokinė – judėjų tikybos, rusiškai kalbantys – visi stačiatikiai, lietuviškai, gudiškai ir lenkiškai – visi katalikai; šių pastarųjų tautybės iš tikybos nustatyti neįmanoma.

Visas dokumentas parašytas rusiškai. Jame mokinių vardai (krikštavardžiai) sistemingai pakeičiami rusiškais tų vardų atitikmenimis, taigi rašoma *Иванъ* vietoj Jonas ar Jan, *Осипъ* – vietoj Juozas, Józef, *Викентій* – vietoj Vincentas, Wincenty ir pan. Iš tokio vardų užrašymo nustatyti tautybės irgi neįmanoma.

O kaip su pavardėmis? Čia didelė maišalynė. Jas visas sieja tik tai, kad užrašytos rusiškai. Surusinta pavardžių fonetika ir priesagos bei galūnės, rašoma, pvz., *Шульскій*, *Черневская*, o ne *Шульскисъ* (juk pavardės turėtojo šeimoje kalbama lietuviškai!) ar *Шульски* (toks būtų lenkiškas šios pavardės variantas) ir *Черняускайте* (jeigu lietuvaitė) arba *Черневска* (jeigu lenkaitė).

Kadangi dauguma pavardžių yra krikštavardinės kilmės, tai jų rusiškas užrašymas vienodai gali atspindėti tiek lenkišką, tiek lietuvišką tos pavardės variantą. Antai lietuvių pavardę *Adomavičius* ir lenko *Adamowicz* anuomet rusiškuose dokumentuose rašydavo vienodai: *Адамовичъ*. Taip ši pavardė parašyta ir nagrinėjame sąrašė, galinčiame rodyti tiek lietuvišką, tiek lenkišką jos variantą. Visų

sąrašė esančių krikštavardinės kilmės pavardžių šiandien mes turime lietuviškus variantus, pvz., *Юхневичъ* – *Juknevičius*, *Ляховичъ* – *Lekavičius*, *Марцынкевичъ* – *Marcinkevičius*, *Петкевичъ* – *Petkevičius*, *Рамановичъ* – *Ramanovičius*, *Станилевичъ* – *Stanilevičius*, *Волотковичъ* – *Valatkevičius*. Visos šios pavardės, tiek lenkiški, tiek lietuviški jų variantai, kilo iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos raštinių kalboje vartotų patronimų (tėvavardžių) su rytinių slavų (ne lenkų!) priesagomis *-ovič*, *-evič* ir kaip tokios anuomet negalėjo ir dabar negali rodyti tų pavardžių turėtojų tautybės. Dar plg. sąrašė užrašytą gudiškai kalbantį mokinį *Радзевичъ* (lietuviškai būtų *Radzevičius*, turime ir *Radzys*; pradžią davė krikštavardis *Radijonas*), žydiškai šeimoje kalbančią mokinę *Рива Михалевичъ* (lietuviškai būtų *Mikalevičius*, krikštavardis *Mykolas* – hebrajų kilmės).

Tą patį reikia pasakyti ir apie sąrašo patroniminės kilmės pavardes, padarytas iš nekrikštavardinės kilmės asmenvardžių, bet turėjusių vienodai ar panašiai į lietuvių ir slavų kalbose tariamą šaknį, pvz., *Прушакевичъ* (plg. *Prūsakevičius*, *Prūšokas*, iš etnonimo *prūsas*) – du mokiniai šeimoje kalbantys rusiškai ir stačiatikių tikėjimo, greičiausiai persikrikštijusių lietuvių ar lenkų palikuonys. Kas kita stačiatikio šeimoje rusiškai kalbančio mokinio pavardė *Рудзевич*, turinti lietuviškos kilmės šaknį, plg. *Rudzevičius* – patronimas iš *Rudzys* ar *Rudis* (rudis – rudaplaukis).

Tautybės atžvilgiu indeferentiškos yra taip pat pavardės su *-sk-* tipo priesagomis, jeigu jos padarytos iš krikštavardžių ar kitokios kilmės vienodai lietuvių ir slavų kalbose ištiriamos šaknies asmenvardžių, arba tiesiog pavardėmis virtę krikštavardžiai, vartoti ne tik lenkų, bet ir lietuvių, pvz., *Михаловскій* – *Mikalauskas*, *Матејко* – *Mateika*, *Станчикъ* – *Stančikas* ir kt. Čia dar priskirtinos nelietuviškos (paprastai lenkiškos) kilmės pavardės, dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių paplitusios Lietuvoje, kurios irgi daugeliu atvejų nerodo jų turėtojų tautybės, pvz., sąrašo mokiniai *Завадскій* – *Zavadskas*, *Вышумирскій* – *Višimirskas*, *Качановскій* – *Kačanauskas*, *Чернявская* – iš *Černiauskas*, *Гжибовская* – iš *Grybauskas* ir pan.

Kaip minėta, sąrašė yra ir aiškiai lietuviškos kilmės pavardžių, nors jų turėtojai mokiniai nurodyti kaip šeimoje šnekantys lenkiškai (vienas rusiškai). Be jau minėtų *Первенисъ*, *Горбуль*, *Нагелло*, *Рудзевичъ*, tokios yra *Буткевичъ* (*Butkevičius*, iš *Butkus* – senas baltiškas asmenvardis), *Шиманецъ* (*Šimonis*, priesaga *-onis* slavinant būdavo sistemingai keičiama į *-анецъ*), *Козело* (*Kaziela*, gali būti ir iš *Kazelė*; priebalsio *l* dvigubinimas – būdingas lietuviškos kilmės asmenvardžių požymis, plg. *Jagiello* – *Jogaila*, *Тыло* – *Tyla* ir t. t.), *Гайдамовичъ* (*Gaidamavičius* iš *Gaida* ar *Gaidys*), *Медзюта* (plg. *Mėdžius*; mokinys šeimoje šnekėjo gudiškai) ir kt.

Iš istorijos duomenų ir ypač iš Halinos Turskos veikalo žinome, kad Vilniaus apylinkės buvo sulenkintos XIX a. pabaigoje ir XX amžiuje.

Iš istorijos duomenų ir ypač iš Halinos Turskos veikalo žinome, kad Vilniaus apylinkės buvo sulenkintos XIX a. pabaigoje ir XX amžiuje. Taigi daugelio lietuviškos ir krikštavardinės kilmės pavardes turinčių sąrašo mokinių tėvai ar bent seneliai tada dar mokėjo lietuviškai, mažų mažiausiai buvo dvikalbiai, tik šeimoje, jeigu tikėsime sąrašo sudarytojais, vartojo vis labiau įsigalinčią lenkų kalbą.

Neišleistina iš akių ir tai, kad lenkų kalba buvo tada prestižinė katalikų kalba, todėl tėvai ir mokiniai stengėsi pasirodyti ją vartojantys, nors gal tik šiek tiek mokėjo. Tokių atvejų paliudyta nemaža iš kitų Lietuvos vietovių.

Dėl viso to spręsti apie tautinius santykius 1911 m. Bezdonių apylinkėje iš šio sąrašo, neištyrus jo antroponimikos mokslo požiūriu, jokių būdu negalima. Tikrovė galėjo gerokai skirtis nuo tos, kokią galime susidaryti iš pirmo žvilgsnio. Tai pasakytina ir apskritai apie ano meto ir iš dalies senesnius dokumentus, jeigu juose lietuvių asmenvardžiai užrašyti be lietuviškų galūnių ir suslavinta fonetika. Juose nelietuviškai užrašyti asmenvardžiai gali klaidinti ir dažnai klaidina nesuvokiančius to meto sąlygų ir nesiorientuojančius lietuvių antroponimikos raidoje asmenis, kurie domisi tautiniais santykiais, ypač istorikus. Kokio didumo gali būti paklaida, rodo žemiau aprašomas eksperimentas.

Būdamas lietuvių kalbos instituto direktoriumi 1995–1996 m., šių eilučių autorius perrašė to instituto darbuotojų (jie visi lietuviai!) pavardes taip, kaip jos būdavo užrašomos ano meto oficialiuose dokumentuose, t. y. be lietuviškų galūnių, svetima rašyba ir suslavinta fonetika. Iš taip sudaryto instituto darbuotojų sąrašo paaiškėjo, kad net 60% jame esamų pavardžių nebeįmanoma nustatyti jų turėtojus esant lietuvius ir tik 40% pavardžių tai padaryti galima, t. y. jose išliko lietuvių kalbos elementų. Maždaug tokią padėtį rodo ir „Lietuvių kalbos pavardžių žodyno“ (A. Vanagas ir kt. 1985–1989) duomenys (tikrintos raidėmis *A-* ir *J-* prasidedančios pavardės). Jeigu šį santykį – 60:40 (esant visumai 100) – pritaikytume Bezdonių mokyklos 1911 m. mokinių sąrašui (žinoma, neįskaitę latvio, žydės ir tikrai rusiškų pavardžių), būtume priversti daryti išvadą, kad mažų mažiausiai 72% jame įrašytų mokinių tėvai ar protėviai turėjo būti lietuviai.

Tai, kas pasakys, verčia būti labai atsargiems sprendžiant apie žmogaus tautybę iš nelietuviškai rašytų praeitų šimtmečių dokumentų. Tai labai svarbu ir įsidėmėtina ypač istorikams.

Zigmas Zinkevičius

LITHUANIAN SURNAMES IN SOURCES WRITTEN IN LANGUAGES OTHER THAN LITHUANIAN

S u m m a r y

The analysis of the names and surnames in the list of schoolchildren of the Bezdonys school registered in the Russian language in 1911 showed that the nationality of a person could only in rare cases be identified on the basis of the names and surnames found in the documents of that time and written earlier in languages other than Lithuanian. This requires a profound analysis of both linguistic and extralinguistic data.